

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Immigrantenondernemerschap in Den Haag: beleid en praktijk

Santokhi, S.

Publication date
2010

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Santokhi, S. (2010). *Immigrantenondernemerschap in Den Haag: beleid en praktijk*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

HOOFDSTUK VI. MULTICULTUREEL TOERISME

In dit hoofdstuk richt ik mij tot de derde casestudie, namelijk multicultureel toerisme. Ik beschrijf de visie van het Rijk en de gemeente Den Haag op het thema multicultureel toerisme en de maatregelen die zijn genomen om het immigrantenondernemerschap in allochtone concentratiewijken te bevorderen.

6.1. De verkenning van een nieuwe markt

Voor de aanvang van het grotestedenbeleid (GSB) in 1995 is er nauwelijks aandacht voor de stimulering van toerisme en recreatie in de steden. Met het grotestedenbeleid is dat veranderd. Het stadseconomische beleid richt zich zowel in het eerste als het tweede GSB-convenant op een vermindering van de (langdurige) werkloosheid en een vergroting van de werkgelegenheid in de steden.¹⁹⁷ De ontwikkeling van bedrijventerreinen, de ondersteuning van starters en de bevordering van toerisme worden in beide convenanten als de belangrijkste activiteiten gezien om deze doelen te bereiken.¹⁹⁸ In december 1999 worden tussen het Rijk en dertig steden in het tweede GSB-convenant integrale stadsvisies opgenomen over toerisme en recreatie. Voor de ontwikkeling van toerisme en recreatie in de grote steden worden echter geen aparte middelen ingezet. Toerisme valt onder de economische pijler van het GSB en gemeenten kunnen in de zogenaamde Meerjarige Ontwikkelingsplannen (MOP's) zelf bepalen of en in welke omvang zij willen inzetten op de ontwikkeling van toerisme. De gemeenten krijgen een grote mate van beleidsvrijheid en flexibiliteit binnen de GSB-pijlers bij de uitwerking van de programma's in concrete projecten.¹⁹⁹ Als gevolg van deze beleidsvrijheid worden in de gemeentelijke plannen op de thema's toerisme en recreatie verschillen zichtbaar in ambitieniveau, concretisering van doelstellingen en in de uitwerking van de acties. In zijn algemeenheid richten de gemeenten zich op vergroting van het internationale verblijfstoerisme en het regionale koop- en dagtoerisme om een toename te realiseren in het niveau van de bestedingen, bezoekersaantallen en werkgelegenheid.²⁰⁰ Over multicultureel toerisme wordt in de beleidsstukken van de nationale overheid niets gezegd. Op lokaal niveau

¹⁹⁷ Hier wordt actief aangestuurd op inhoudelijke doelen (*sociale-structuur redenering*).

¹⁹⁸ Tweede Kamer, vergaderjaar 2000–2001, *kamerstuk*, 27650, nrs. 1–2.

¹⁹⁹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2000–2001, *kamerstuk*, 27650, nrs. 1–2.

²⁰⁰ Brief staatssecretaris van Economische Zaken, G. Ybema, en Staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, G.H. Faber, aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (1 juni 2000).

is die aandacht er wel. De beleidsaandacht voor het vermarkten van multiculturele producten in allochtone buurten is een steeds belangrijker plaats gaan innemen in het stadseconomische beleid van de gemeente Den Haag. Het PvdA-raadslid Johan Chandoe lanceert in 1980 het idee van een internationale wijk in Den Haag in een interview in de Haagsche Courant.²⁰¹ Deze toenmalige politicus geeft aan dat Den Haag geen ruimte heeft om een nieuwe internationale wijk te bouwen en daarom moet je klein beginnen. Klein beginnen komt neer op een soort SOHO in Den Haag naar het voorbeeld van Londen waar ook een internationaal cultureel trefpunt voor alle Hagenaars gevestigd wordt. Er moet een internationale straat komen die als een markt wordt ingericht met boetiekjes en kraampjes met etenswaren.²⁰² In deze internationale straat moet je kennis kunnen maken met elkaars gewoonten, een straat die op een gegeven moment uitgroeit tot een wijk als toeristische trekpleister. In een op te richten internationaal trefcentrum op dezelfde locatie moet ook plaats zijn voor het houden van culturele feesten. Het toenmalige raadslid verbaast zich over het feit dat in een stad als Den Haag geen internationaal trefpunt bestaat waar culturele activiteiten worden uitgewisseld. Hij gaat er van uit dat immigranten zich permanent in Nederland zullen vestigen en de stad Den Haag moet zich daarop voorbereiden en voorzieningen treffen.²⁰³

In 1982 dient het toenmalige PvdA-raadslid Chandoe een motie in om een haalbaarheidsonderzoek te doen naar een multicultureel centrum met internationale uitstraling. Met deze motie wordt beoogd om in Den Haag: “Een ontmoetingsplaats te creëren waarin mensen uit etnisch-culturele groepen in de gelegenheid gesteld worden om aan autochtone inwoners van deze stad de aan hun cultuur verbonden bijzondere waarden uit te dragen. Dit zowel op cultureel, educatief, sociaal-cultureel als economisch terrein”.²⁰⁴ De gemeenteraad stemt in met deze motie zodat een haalbaarheidsonderzoek kan worden gestart. De feitelijke uitvoering van deze motie start pas in 1988.

²⁰¹ Haagsche Courant 12 juli 1980.

²⁰² Het voornemen is dit trefpunt aan de Bezemstraat, het huidige Rabbijn Maarsenplein, te vestigen.

²⁰³ Haagsche Courant, 12 juli 1980.

²⁰⁴ Den Haag (1988), B&W-minuut, MW 8801109. In 1988 stemt het college van B&W in met een haalbaarheidsonderzoek waarvoor 45.000 Euro wordt uitgetrokken. Er wordt een uitgebreide voorbereidingsgroep samengesteld om het onderzoek dat door de onderzoeksbureaus Terp en Atlas wordt verricht, te begeleiden.

Dit onderzoek richt zich op: de haalbaarheid van een multicultureel centrum met een theaterzaal, bioscoop, expositieruimte, galerie, tentoonstellingsruimte, repetitie- en lesruimten, een discotheek gericht op de muziek uit de herkomstlanden van etnisch-culturele groepen, bedrijfsruimten, een feestzaal en een “hammam”.

Terwijl het onderzoek van Terp en Atlas nog moet beginnen wordt in 1987 een bedrijfsverzamelcentrum aan de Hoefkade nabij het Station Holland Spoor opgezet dat veel weg heeft van een multiculturele markt. Deze “Bazar Hoefkade” ontstaat als een startende stadsvernieuwingsoperatie.²⁰⁵ Deze “Bazar” moet het immigrantenondernemerschap, de verhandeling van multiculturele producten en wonen in een drukke winkelstraat in een wijk met veel allochtonen verenigen, en een bijdrage leveren aan een aantrekkelijke, stedelijke woonbuurt.²⁰⁶ De “Bazar” wordt uiteindelijk ingericht als een kleine overdekte markt in een inham van de Hoefkade, waar multiculturele producten van verschillende immigrantenondernemers worden verkocht. Deze “Bazar” mist echter het grootstedelijke karakter en de functie van een ontmoetingsplaats.²⁰⁷

In 1990 worden de resultaten van het haalbaarheidsonderzoek van de bureaus Terp en Atlas gepresenteerd. Hoewel in dit onderzoek wordt geconcludeerd dat er positieve aanwijzingen zijn voor de haalbaarheid van een multicultureel centrum, wordt aangegeven dat er financiële en ruimtelijke factoren zijn die de realisatie daarvan kunnen belemmeren. Uiteindelijk wordt besloten om geen multicultureel centrum te ontwikkelen op de locatie die door het toenmalige raadlid Chandoe is aangegeven (Rabbijn Maarsenplein tegenover de Markthof). De belangrijkste factor voor dit besluit is de oppositie van de ondernemers van de Markthof, die in hun directe nabijheid geen multicultureel centrum wensen. Zij vinden ook dat met de “Bazar Hoefkade” er geen noodzaak meer is voor een nieuw multicultureel centrum. Dit is eigen belang van deze ondernemers omdat zij geen concurrentie willen.²⁰⁸

²⁰⁵ “De Bazar” bestaat nog steeds, hoewel het verschillende moeilijke fasen heeft gekend. Een vergelijkbaar initiatief, de IJ-markt, in Amsterdam is mislukt (VROM-raad 2002).

²⁰⁶ VROM-raad (2002).

²⁰⁷ Den Haag (1988), B&W-minuut, MW 8801109.

²⁰⁸ Respondent 039.

Hoewel het multicultureel centrum er niet komt, illustreert het haalbaarheidsonderzoek naar de mogelijkheden daarvan, de erkenning van de economische potentie van allochtone woongebieden, culturele diversiteit en multiculturele producten. Dit is een omslag in het beleidsdenken van de gemeente Den Haag. Deze omslag heeft de weg geëffend voor de ontwikkeling van het multicultureel toerisme in Den Haag.

6.2. Multicultureel toerisme: visie, doelen en maatregelen

De gemeente Den Haag heeft de doelstellingen van het eerste GSB-convenant in haar stadseconomisch beleid opgenomen. In dat beleid worden naast generieke ook specifieke maatregelen opgenomen om toerisme en recreatie te stimuleren. De uitgangspunten van het toeristische beleid in het eerste convenant grotestedenbeleid zijn in 1997 uitgewerkt in het plan van aanpak *Economisch Stimuleringsgebied Den Haag*. In dat plan is een nieuw toeristisch product ontwikkeld, gebaseerd op de infrastructuur van multiculturele producten, diensten en voorzieningen van allochtone wijken.²⁰⁹ Naast het startersbeleid, meer bedrijfsruimte en de professionalisering van de dienstverlening aan ondernemers, wordt het toerisme als een van de pijlers van het stadseconomische beleid geformuleerd. De relatie tussen allochtone concentratiegebieden en multicultureel toerisme om de wijk economie te stimuleren, wordt een jaar voordat dit plan wordt aangenomen door een Haags-Surinaamse ondernemer in een projectplan uitgewerkt. Dit project wordt City Mondial genoemd.²¹⁰ City Mondial moet een nieuw toeristisch product op de markt brengen. De naam City Mondial past bij het internationale karakter van Den Haag, vanwege het internationale gerechtshof dat er is gevestigd. Ook het multiculturele karakter van de stad wordt als een kans gezien. Den Haag wordt in de stad geafficheerd met *Stad achter de duinen* waar meer dan honderd multiculturele groepen wonen. Den Haag

²⁰⁹ De toeristische bestedingen van de ruim 47 miljoen bezoekers aan Den Haag (Den Haag 1998) worden geschat op circa een half miljard Euro. Dat komt neer op rond 2 procent van de totale landelijke bestedingen. Van dit totaal neemt de dagrecreatie ongeveer 80 procent voor haar rekening. Ruim 15 procent kan worden aangemerkt als zakelijk toerisme en het aandeel van het verblijfstoerisme is 5 procent. De werkgelegenheid in de toeristische sector wordt geschat op negenduizend mensjaren. Dat is ruim 5 procent van de totale Haagse werkgelegenheid. In het tweede GSB-convenant wordt toerisme als één van de speerpunten van het gemeentelijke beleid genoemd. Aangegeven wordt dat dit een groeiende bedrijfstak is die vooral (deeltijd)banen genereert aan de onderkant van de arbeidsmarkt en (economische) uitstraling heeft naar andere sectoren. Ook in maatschappelijk opzicht wordt deze bedrijfstak als belangrijk voor de stad gezien (Den Haag 1999b).

²¹⁰ City Mondial start als project met een subsidie van de Europese Commissie en maakt deel uit van het *Local Integration Partnership Action/DGV* programma. Dit programma richt zich op de integratie van duurzame ecologische, economische en sociale aspecten van lokaal beleid en innovatie van lokaal management en bestuur. Aansluitend is dit project aangehaakt op twee andere Europese programma's, URBAN I en Doelstelling-2, die gericht zijn op de kwetsbare gebieden van de grote stad (Gemeente Den Haag/1997, rv 1180).

heeft daarmee de hele wereld binnen de eigen stadsgrenzen.²¹¹ City Mondial kan met dit exotische karakter van Den Haag inspelen op de moderne stedenbezoeker. Met City Mondial verwacht de gemeente meer toeristen naar Den Haag te trekken en meer werkgelegenheid, vooral in het lagere segment van de arbeidsmarkt. Tegelijkertijd is de opvatting dat multicultureel toerisme als product een kans biedt om de sociale cohesie te bevorderen en het slechte imago van de wijken Transvaal, Schilderswijk en Stationsbuurt te verbeteren.²¹²

“Wie van culturele diversiteit houdt, kan juist in deze buurten z'n hart ophalen. De etnische ondernemers en culturele instellingen bieden een breed scala aan producten en diensten aan. En tijdens mooie dagen is er een uniek straatleven, met overal spelende kinderen en groepjes buurtbewoners die met elkaar staan te praten. Het is maar hoe je het bekijkt: je kunt alleen de problemen zien, maar je kunt ook de charme van dit nieuwe Haagse leven opmerken. Deze gedachte leidde in 1996 tot een concreet initiatief: de ontwikkeling van een groepsdagtour door de wijken”.²¹³

In de nota Multiculturele Stad van 1998 wordt een belangrijke plaats toegedicht aan de religieuze instellingen om een bijdrage te leveren aan de positieve beeldvorming van de multiculturele samenleving door de religieuze diversiteit tot uitdrukking te brengen in het programma van City Mondial.

“De religieuze diversiteit van Den Haag komt tot uitdrukking in een rijk geschakeerd aanbod van culturele en religieuze feesten. Naast hun intrinsieke religieuze waarde hebben deze in veel gevallen ook een uitstraling buiten de eigen religieuze gemeenschap. Een aantal van hen is aantrekkelijk voor buitenstaanders en levert dank zij die uitstraling een positieve bijdrage aan de beeldvorming over de multiculturele samenleving. Deze feesten zullen eveneens aandacht krijgen in het City Mondial project. Uiteraard zal daarbij worden gewaarborgd dat het primair religieuze karakter van deze feesten daarbij voorop blijft staan en wordt gerespecteerd. Respect voor andere levensbeschouwingen

²¹¹ Gemeente Den Haag/2004/RIS 120277.

²¹² Hier is sprake van *sociale-structuur redenering*. Met City Mondial wordt aangestuurd op meer banen voor laaggeschoolden wat neerkomt op het onderscheiden van doelgroepen en tegelijkertijd wordt aangestuurd op een inhoudelijk doel, namelijk sociale cohesie en verbetering van het imago van allochtone wijken. Den Haag/2000, *rv* 238; Gemeente Den Haag/2001/RIS 091306.

²¹³ Gemeente Den Haag/2001/RIS 091306.

brengt met zich mee dat de aanhangers daarvan in de gelegenheid worden gesteld hun feestdagen te vieren”.²¹⁴

De GroenLinks-fractie verwoordt in 2000 de volgende *sociale-structuur redenering* over het doel van City Mondial:

“Den Haag moet ruimte maken voor diversiteit in de samenleving en niet voorbij gaan aan de behoefte van diverse allochtone groeperingen in de samenleving. City Mondial gebieden dienen eveneens een plek te zijn voor experimenten met voorbeelden uit diverse culturen”.²¹⁵

City Mondial komt neer op een samenhangend aanbod van producten en diensten van immigrantenondernemers en culturele instellingen. Zij moeten via een promotiecampagne toeristen naar allochtone wijken trekken.²¹⁶ Met de start van City Mondial worden de volgende vijf uitgangspunten voor de ontwikkeling van het multicultureel toerisme verwoord.

1. Migranten kunnen een bijdrage leveren in plaats van een bijdrage ontvangen. Het gaat om de kracht in plaats de zwakte van de multiculturele stad.
2. Multiculturele stad is een product dat nog niet bestaat maar ontwikkeld kan worden. City Mondial kan alle aanwezige elementen zo combineren zodat er nieuwe product-markt-combinaties ontstaan die voor nieuwe doelgroepen interessant zijn.
3. Het leggen van een relatie tussen cultuuruitingen en economie.
4. Het leveren van een bijdrage aan de positieve beeldvorming van allochtonen, wat ook een wapen is in de strijd tegen racisme en discriminatie (*sociale-structuur redenering*, sociaal-economische gelijkheid bevorderen).
5. Professionalisering en upgrading van het immigrantenondernemerschap (*sociale-structuur redenering*, onderscheiden van doelgroepen).²¹⁷

City Mondial moet eerst een voedingsbodem en draagvlak creëren voor het product multicultureel toerisme (de pioniersfase). Het eerste concrete product dat wordt ontwikkeld is dagjestoerisme in de twee meest allochtone Haagse wijken: de

²¹⁴ Gemeente Den Haag/1998/RIS 021010.

²¹⁵ Gemeente Den Haag/2000/RIS 078613.

²¹⁶ Den Haag (2004).

²¹⁷ Evaluatie City Mondial (Den Haag 2004).

Schilderbuurt en Transvaal. Vanaf de start wordt aangegeven dat dit project niet alle problemen van de kwetsbare gebieden kan oplossen, maar er wel voor kan zorgen dat de focus op deze wijken niet alleen op de negatieve aspecten wordt gericht, maar vooral op de kansen. Aanvullend zijn tal van andere maatregelen nodig om de algehele sociale kwaliteit van de allochtone concentratiegebieden te verbeteren (City Mondial 2004b).²¹⁸

In 2000 wordt de pioniersfase afgerond en City Mondial geïnstitutionaliseerd door er een stichting van te maken. De stichtingsvorm biedt mogelijkheden voor Europese subsidie, zodat de activiteiten voor een langere termijn gefinancierd kunnen worden. Een tweede motief is gelegen in het feit dat de keuze van een stichting met een stichtingsbestuur er voor zal zorgen dat City Mondial meer autonomie krijgt in de uitvoering. Vanuit de gemeente gezien zal bovendien de verantwoordelijkheid bij een externe instelling liggen. Dit neemt ook eventuele partijdigheid weg. Daarom wordt met een aanvullende maatregel een raad van adviseurs en sub-partners van City Mondial benoemd. In een schriftelijk contract worden de wederzijdse rechten en plichten van de partners vastgelegd. Deze raad monitort de prestaties van de stichting, is actief betrokken bij de plannen voor de lange termijn en adviseert het bestuur van City Mondial en hun partners. Hiermee wordt City Mondial een marktpartij voor de ontwikkeling van het multicultureel toerisme, maar blijft grotendeels afhankelijk van gemeentelijke subsidie.²¹⁹ Door van het project City Mondial een rechtspersoon te maken in de vorm van de Stichting City Mondial, gaat de pioniersfase over in de institutionele fase, namelijk die van uitbreiding, versterking en verankering in het generieke Haagse toeristische- en promotiebeleid.²²⁰ Voor deze institutionele fase worden de volgende kwalitatieve en kwantitatieve doelstellingen verwoord.²²¹

- Ontwikkelen van een totaalproduct City Mondial waarbij toerisme, de

²¹⁸ Gemeente Den Haag/2001/RIS 91382. Hier wordt aangestuurd op het realiseren van inhoudelijke, maatschappelijke doelen en er worden doelgroepen onderscheiden (*sociale-structuur redenering*).

²¹⁹ Deze eenzijdige financieringsstructuur is het zwakke punt van City Mondial. In de voorgenomen nieuwe plannen (2010) zal City Mondial subsidie krijgen voor nog eens drie jaar. Deze terugkerende besluitvorming over verlenging van de subsidie brengt als risico met zich mee dat er geen lange termijn ontwikkelplan kan worden gemaakt. Dit tempert het enthousiasme van marktpartijen om substantieel te investeren in multicultureel toerisme.

²²⁰ Gemeente Den Haag/1999, rv 260. Gemeente Den Haag/2001, rv 341. De partners zijn: ondernemers, winkeliers, culturele en religieuze instellingen, Stichting Promotie Den Haag (SPDH) en MKB Den Haag.

²²¹ De andere doelstellingen zijn: een projectenbank opzetten waarin projecten worden beschreven rond toerisme, ondernemerschap, multiculturele wijken en stadseconomie; het meten van de effecten van de nieuwe producten op de wijk- en stadseconomie; het ontwikkelen van een kenniscentrum en consultancyfunctie voor toerisme en multicultureel Den Haag in nauwe samenwerking met partijen in de stad; de samenwerking met partners in de twee sfeergebieden (de Schildersbuurt-Transvaal en Chinatown) in een convenant vastleggen; langs digitale weg promoten van City Mondial; het bewerken van de markt door middel van professionalisering van de bedrijfsvoering, productverbreding, dienstverlening; afstemming tussen partners en intensieve promotie en uitbreiding van het werkgebied. De partners zijn onder andere bedrijven, winkeliersverenigingen, corporaties, toeristische bureaus en zelforganisaties.

recreatieve potenties van multiculturele wijken en de multiculturele samenleving op elkaar worden afgestemd. Er moeten twee geïntegreerde sfeergebieden komen: (1) De Schildersbuurt en Transvaal en (2) het gebied Wagenstraat/Stationsweg/ Stationsplein (het winkelgebied in het centrum van de stad).

- Inspannen om Den Haag te positioneren als internationale stad, waarbij City Mondial ook de aanwezigheid van multiculturele wijken inzet voor de promotie van de stad bij internationale instituten.
- Een internationaal netwerk opbouwen met steden die vergelijkbare projecten ontwikkelen zoals Chinatowns en multiculturele straten in de Verenigde Staten, Australië en Groot-Brittannië.
- Het bezoekersaantal aan activiteiten jaarlijks met een kwart te laten groeien en de bestedingen met vier procent.
- Een groei van de werkgelegenheid met vier procent realiseren.²²²

Met de Stichting City Mondial wordt de marketing van de producten die onderdeel zijn van de culturele diversiteit in Den Haag, ingebed in het generieke toeristische beleid. In november 2001 wordt het optimisme over City Mondial ook politiek breed gedragen. De stichting City Mondial krijgt ook subsidie voor een bedrag van bijna € 1.5 miljoen voor de verdere ontwikkeling en uitbouw van het multiculturele, internationale toeristische product voor een termijn van vier jaar.²²³ Naast de institutionalisering van City Mondial en de financiële investering voor de lange duur door de gemeente, is ook sprake van verbreding van het productenaanbod en uitbreiding van het geografische gebied. Samen met deze institutionalisering zijn twee andere lokale initiatieven onder de werking van City Mondial geschaard: Chinatown en Avenue Culinaire. Met deze uitbreiding van City Mondial worden de aangekondigde sfeergebieden voor het multicultureel toerisme een feit:

1. Sfeergebied Schilderswijk en Transvaal (bestond al);
2. Sfeergebied Chinatown/Avenue Culinaire in het winkelgebied in het centrum van de stad (is nieuw toegevoegd).

²²² De nulmeting waarop deze groei wordt vastgesteld berust op schattingen. In 2008 wordt de ontwikkeling van de Stationsweg en de Wagenstraat in de gemeenteraad besproken. Aangegeven wordt dat het versterken van kleinschalige bedrijvigheid in het kader van City Mondial nieuwe banen voor laagopgeleiden creëert. City Mondial stimuleert bovendien het immigranten-ondernemerschap (Gemeente Den Haag/2008, rv 112).

²²³ Gemeente Den Haag/2001/RIS 091306.

6.3. Chinatown als onderdeel van City Mondial

De aanwezigheid van Chinezen in Den Haag gaat terug tot in de jaren 1920. Vanaf de jaren 1920 wonen Chinezen in de Haagse binnenstad, zoals op de Lange Beestenmarkt en in de Wagenstraat, wat nu voor een groot deel het werkingsgebied van City Mondial is. Zij vestigen daar ook een aantal bedrijven. De eerste Chinezen in Den Haag zijn koopmannen en stokers. Vanaf de jaren 1930 neemt hun aantal verder toe. In de jaren 1931-1932 vestigen 43 Chinezen zich in Den Haag (Cottaar 1998). In de periode 1933-1936 neemt het aantal Chinezen toe van 81 tot 144. Daarvan gaat een deel terug naar China en anderen reizen door naar andere Europese steden. In 1933 gaat het eerste Chinese restaurant *Het Verre Oosten* in Den Haag aan de Laan van Meerdervoort open. Dit restaurant bezorgt diners door de hele stad. In 1958 zijn dat circa 1.300 bestellingen per week. In 1961 bestaan er 243 Chinese en Indische restaurants in Nederland, waarvan 46 in Den Haag (Cottaar 1998). Veel Chinezen die een restaurant openen, krijgen hun opleiding bij *Het Verre Oosten*.

De Chinese bedrijvigheid blijft in het gemeentelijke beleid lange tijd onopgemerkt, maar vanaf medio jaren negentig ontstaat er meer beleidsaandacht. De volgende ontwikkelingen zijn daarvoor verantwoordelijk. Ten eerste maakt de gemeente Den Haag plannen voor de Stationsbuurt, met name de Stationsweg en de Wagenstraat, om deze wijk te resocialiseren. Ten tweede maakt de Chinese projectontwikkelaar Lihola B.V. plannen om in een voormalig ziekenhuis aan de Gedempte Burgwal een bedrijventrum op te zetten voor Chinese horeca, detailhandel en bedrijven (Weimar 1999). Ten derde wordt vanwege de ontwikkeling van City Mondial ook gekeken naar de potenties van het centrum van de stad als toeristische trekpleister. De internationale oriëntatie van City Mondial vestigt de aandacht op de kansen van een Chinatown als toeristisch concept. Met de ontwikkeling van een Chinatown in de Stationsbuurt zullen de straten een fysieke, functionele en economische impuls krijgen. De focus van City Mondial op dit gebied heeft te maken met een toenemend aantal Chinese bedrijven en het voornemen van het Chinese bedrijfsleven om dit gebied verder te ontwikkelen. In de jaren negentig is het aantal Chinese bedrijven in en rond de Wagenstraat binnen een periode van zeven jaar snel toegenomen. Deze groei is een autonoom proces en wordt niet gecoördineerd. De aanwezigheid van

Chinese bedrijven is de belangrijkste factor om het concept van Chinatown tot ontwikkeling te brengen (Weimar 1999:7).

Voor de ontwikkeling van Chinatown geeft de gemeente Den Haag in 1999 Weimar Marktonderzoek (Weimar 1999) de opdracht de kansen voor Den Haag in kaart te brengen.²²⁴ Met de ontwikkeling van Chinatown kunnen verschillende initiatieven met elkaar worden verknoopt. De Stichting Winkels en Bedrijven en de Winkeliersvereniging Boekhorststraat zijn in 1997 al gestart met de imagoverbetering van dit gebied dat door de overheid lange tijd is verwaarloosd. Een van de ideeën die wordt geformuleerd is de “economische branding” van dit gebied. Het idee van een Chinatown wordt door het toenemende aantal Chinese bedrijven als kansrijk gezien. Dit onderzoek moet daarom inzicht verschaffen in:

1. de mate waarin een toekomstig Chinatown kan bijdragen aan de fysieke en functionele ontwikkeling van het winkelgebied Wagenstraat/Stationsweg;
2. de mate waarin Chinatown aantrekkingskracht kan uitoefenen op de Chinese ondernemers, lokale bevolking en toeristen;
3. de positie van een Haagse Chinatown ten opzichte van andere Nederlandse steden zoals Amsterdam en Rotterdam;
4. de meerwaarde van Den Haag als residentiestad voor potentiële ondernemers in Chinatown;
5. de meerwaarde van Chinatown voor de stad;
6. de toekomst van Chinatown binnen de fysieke mogelijkheden van dit gebied.

In dit onderzoek wordt geconcludeerd dat het Chinatown-concept de mogelijkheid biedt voor een upgrading en versterking van het woon- en werkklimaat in een gebied dat door de gemeente is verwaarloosd, maar wel veel ontwikkelpotentie heeft. De functie van de Stationsweg/Wagenstraat is in de loop der jaren gewijzigd. De Wagenstraat is aanvankelijk een echte winkel- en uitgaansstraat met een kwalitatief goed winkelaanbod. Het passantenpubliek neemt geleidelijk af waardoor vele winkels verdwijnen. De ontwikkeling van het Haagse Centraal Station (toen Staatsspoor) naast Holland Spoor heeft namelijk een negatieve invloed op het passantenpubliek in deze

²²⁴ Vergelijk tevens Gemeente Den Haag/2003, *rv* 159.

straat. Door het wegtrekken van bedrijven dalen de huur- en verkoopprijzen. Ook het negatieve imago van dit gebied beïnvloedt de prijsontwikkeling. De Wagenstraat wordt geassocieerd met een straat vol junks, zwervers, coffeeshops, berovingen en steekpartijen. Het gebied wordt als onveilig gezien.²²⁵ Met de dalende huurprijzen en wegtrekkende autochtone ondernemers ontstaan er echter kansen voor immigrantenondernemers. Met name de Chinese bevolkingsgroep speelt daarop in.²²⁶ In 1999 hebben rond de 25 Chinese winkels en restaurants zich in en rond de Wagenstraat gevestigd (Weimar 1999:7). Deze winkels trekken vooral Chinees publiek aan, maar de ondernemers zien kansen om andere doelgroepen te bereiken. De respondenten die aan het verkennende onderzoek van Weimar meedoen, verklaren een gunstige ontwikkeling te zien in dit gebied. De kwaliteit is toegenomen en door de toename van het aantal bedrijven is het 's avonds ook drukker geworden en lopen en hangen er minder onpure types in deze straten rond.

Over de kansen van een Chinatown zijn de meeste Chinese ondernemers het eens. Het biedt kansen voor verhoging van de kwaliteit als winkelstraat en als woongebied waardoor de wijk leefbaarder zal worden.²²⁷ Ook niet-Chinese ondernemers oordelen positief, maar geven aan dat er sprake moet zijn van een evenwichtige verhouding in het aantal Chinese- en niet-Chinese bedrijven (80-20 procent). Tegenover deze positieve ontwikkelingen signaleert de Chinese gemeenschap ook een aantal negatieve trends. Veel Chinese bedrijven staan leeg, omdat deze alleen als postbus worden gebruikt en het verloop onder Chinese ondernemers is groot.²²⁸ Het buitenonderhoud van de panden is gering en er is sprake van het dumpen van afval op straat. Ook wordt gewezen op gering contact tussen Chinese- en niet-Chinese winkeliers. In de toekomst verwacht men wel meer integratie omdat steeds meer Chinezen beter Nederlands zullen spreken en de communicatie dan beter zal verlopen. De niet-Chinese winkeliers staan op het standpunt dat Chinatown uit zichzelf dient te groeien. Er mogen daarom geen startsubsidies door de gemeente worden gegeven aan nieuwe ondernemers omdat dit niet eerlijk is ten opzichte van zittende bedrijven en bovendien trekt het mogelijk verkeerde bedrijven aan (*welvaartseconomische*

²²⁵ In dit gebied is in enkele straten ook prostitutie geconcentreerd die junks en criminelen aantrekt.

²²⁶ Het is opmerkelijk dat autochtone bedrijven zich hier niet kunnen handhaven, terwijl Chinese bedrijven wel kansen zien in een gebied waar geen grote aantallen Chinezen wonen. Dit kan te maken hebben met een pioniersgeest van enkele ondernemers die een gat in de markt zien.

²²⁷ Dit zijn aannames die gezien de feitelijke situatie niet voor de hand liggen, vanwege de wegtrekkende bedrijven die zich niet kunnen handhaven en Chinezen die bedrijfspanden als postbus gebruiken.

²²⁸ Dit signaal wordt nog steeds afgegeven door insiders.

redenering, concurrentievervalsing en daarmee juridische rechtsongelijkheid). Het accent moet liggen op diversiteit en kwaliteit in het aanbod. Het aanbod van producten en diensten dient zich op een breder publiek te richten dan alleen maar Chinezen, vinden de niet-Chinese winkeliers.

Het gebied

In een reactie op het onderzoek van Weimar komt de Gemeente Den Haag in 2000 met de *Startnotitie Chinatown*. De notitie stelt dat de ontwikkeling van Chinatown kans van slagen heeft, als voldaan wordt aan een aantal randvoorwaarden. Een Chinatown in Den Haag moet een vestigingsvriendelijk klimaat uitstralen en behulpzaam zijn bij de acquisitie van Aziatische instellingen en ondernemingen.²²⁹ Na de startnotitie van 2000 verschijnt in 2002 een vervolgonderzoek, in opdracht van Stichting Winkels en Bedrijven, met als titel *De toekomst van Chinatown in Den Haag*.²³⁰ Naar aanleiding van dit laatste rapport wordt door de Gemeente Den Haag een aantal (rand)voorwaarden gesteld met als doel een toeristisch concept voor de ontwikkeling van Chinatown te realiseren. Ten eerste wijst de startnotitie op de kansen voor het opzetten van een Chinees Business Centre aan de Gedempte Burgwal.²³¹ Ten tweede wijzen verschillende ondernemers en beleidsontwikkelaars op de kansen voor de ontwikkeling van een *Quartier-Latin*-achtige ambiance met als looproute Stationsweg (Holland Spoor) en de Wagenstraat richting het centrum van de stad.²³² Daardoor ontstaat een eigen gezicht van dit gebied en kan de oude stadswijk zich “resocialiseren”. Ten derde bieden de omringende grachten kansen voor uitbreiding van de looproute en aansluiting op City Mondial. Chinatown wordt uiteindelijk ontwikkeld in het gebied de Gedempte Gracht/Gedempte Burgwal tussen

²²⁹ Gemeente Den Haag/2000/RIS 071907.

²³⁰ Gemeente Den Haag/2000/RIS 071907. Dit onderzoek is het gevolg van de ontwikkeling van de Stationsbuurt/Wagenstraat. De prominente rol die de Stichting Winkels en Bedrijven en de Winkeliersvereniging Boekhorstraat krijgen toegedicht, leidt er toe dat een breder en ambitieuzer plan voor dit gebied wordt ontwikkeld. Dit onderzoek moet daarvoor de onderbouwing leveren. De Chinese winkeliers zijn in dit gebied sterk vertegenwoordigd en willen Chinatown nog ambitieuzer aanpakken en dat inbedden in lopende initiatieven, zoals Avenue Culinaire. Avenue Culinaire komt neer op een multiculturele, culinaire straat (Den Haag/2002, *rv* 205; Gemeente Den Haag/2001/RIS 087629).

²³¹ Inmiddels gerealiseerd.

²³² In 2001 wordt het startbesluit Stationsbuurt/Oranjeplein genomen op basis waarvan het wijkplan voor dit gebied wordt ontwikkeld. In dit besluit wordt gesproken over de ontwikkeling van een *Quartier Latin* sfeer naar het voorbeeld van Parijs. In de toekomstvisie voor dit gebied worden de volgende richtinggevende kenmerken genoemd: historische uitstraling, centrumstedelijk karakter, levendige sfeer, grote diversiteit aan functies, gevarieerd woonklimaat, studentenwoningen-/voorzieningen, grote diversiteit aan bevolkingsgroepen, hoogwaardige horeca (terrassen), speciaalzaken en goede bereikbaarheid. De Stationsweg/Wagenstraat wordt als de economische ader van dit gebied gezien. De *Quartier Latin* sfeer zou onder andere vorm krijgen in stationsvoorzieningen (een toeristisch bureau, hotels, grand café), ambachtelijke bedrijven (ateliers, galleries, kunstenaars, werkplaatsen, architectenbureaus) en een culinaire gracht die een uitstraling heeft op het winkelend publiek (Gemeente Den Haag/2002, *rv* 205; Gemeente Den Haag/2001/RIS 087629).

het Spui en de Paviljoensgracht en de Wagenstraat tussen de Grote Marktstraat en de Amsterdamse Veerkade. Dit gebied sluit aan twee kanten goed aan op het centrale winkelgebied. Ten eerste op het kernwinkelgebied Spui en Grote Marktstraat en ten tweede op de Wagenstraat. Tevens wordt een verbinding gelegd met de ontwikkeling van Avenue Culinaire, een internationale culinaire straat. Dit gebied heeft een voldoende omvang en vormt een belangrijke schakel tussen de binnenstad en de andere delen van de Wagenstraat/Stationsweg.

Inrichting van de openbare ruimte: een toeristisch straatbeeld

Bij de inrichting van de openbare ruimte en vaststelling van het beleid worden naast de potenties ook problemen gesignaleerd, waaronder vergunningen voor Chinese uitingen in de straat. Het betreft zowel reclame-uitingen als aangebrachte Chinese dakjes, straataanduiding in Chinese lettertekens en een Chinese poort. Over het algemeen zijn deze uitingen, in de omvang die men graag wilt, niet toegestaan binnen de regels van het reclamebeleid. Om meer mogelijk te maken en te komen tot een ruimtelijk-functionele visie wordt aangestuurd op een integraal plan waarin niet alleen de openbare ruimte wordt aangepast aan de doelstellingen van het toeristische concept, maar ook een integraal reclameplan opgesteld voor de reclamevoering aan de gevels en in de openbare ruimte.

Getracht wordt de twee werelden (de Chinees/Aziatische en de oud-Hollandse) bij elkaar te brengen en te verenigen. Ook worden plannen gemaakt om een duidelijke looproute te creëren met een toeristisch verwijssysteem met duidelijke herkenningstekens, waar Chinatown deel van uitmaakt. Bij het ontwikkelen van dit toeristische product wordt de openbare ruimte een belangrijk aandachtspunt. Een goede inrichting van de openbare ruimte is ook belangrijk voor het aantrekken van toeristen en hun beeldvorming van dit gebied. Een sfeerrijke en kwalitatief hoogwaardig ingerichte ruimte is op zichzelf al een attractie. De inrichting moet aansluiten op de rest van de binnenstad en langzaam verkeer mogelijk maken. De herkenbaarheid van Chinatown kan verbeterd worden met straatmeubilair en herkenningstekens in oriëntaalse sfeer.²³³ In de openbare ruimte worden, na moeizame

²³³ In 2006 besluit de Gemeente Den Haag na een langdurige discussie met de plaatselijke Welstandscommissie twee Chinese poorten te plaatsen en de Chinese cultuur zichtbaar te maken in het oud-Hollandse decor van het centrum van de stad. Na een

discussies met de Welstandscommissie, specifieke Chinese ornamenten aangebracht met een Chinatown uitstraling.

De institutionalisering van Chinatown

Met de oprichting van de Stichting Chinatown in 2001 wordt de ontwikkeling van Chinatown geïnstitutionaliseerd. Daarmee krijgt City Mondial ook meer bestaansrecht, omdat het toeristische gebied en het aanbod van producten worden uitgebreid, en de subsidiemogelijkheden voor extra investeringen daardoor worden vergroot. De Stichting Chinatown start als een gezamenlijk initiatief van de Stichting Winkels en Bedrijven (SWB), de Stichting De Chinese Brug en de Ondernemersvereniging Wagenstraat/Stationsweg. Daarmee ontstaat een breed draagvlak voor Chinatown. Het bestuur van de Stichting Chinatown bestaat uit leden die de ondernemers en de Chinees/Aziatische gemeenschap in Den Haag vertegenwoordigen. Deze stichting tracht de volgende doelen te realiseren:

1. Organiseren van activiteiten en evenementen ter promotie van Chinatown Den Haag.
2. Creëren van draagvlak onder de Chinese gemeenschap in Den Haag en een denktankfunctie voor de ontwikkeling van Chinatown.
3. Onderhouden van contacten met instellingen voor de verdere ontwikkeling van Chinatown zoals de gemeente, bedrijven, ministeries, banken, onderwijsinstellingen en ambassades.
4. Wegnemen van belemmeringen die de verdere ontwikkeling van Chinatown in de weg staan.²³⁴ Een belangrijk besluit in dit kader is om voor Chinatown een specifiek welstandskader te ontwikkelen, zoals uit het volgende citaat blijkt.

“Op grond van de ambities voor de ontwikkeling van Chinatown en het gegeven dat het vigerende welstandsbeleid is gericht op het behoud van het beschermde stadsgezicht, is er gekozen voor de ontwikkeling van een specifiek welstandskader voor Chinatown. Op grond van het gegeven dat een

aarzelend begin wordt nu gestreefd naar een hoog ambitieniveau dat met name tot uiting moet komen in de kwaliteitseisen (geen *kitsch*). Het moet Chinatown Den Haag een meerwaarde geven in vergelijking met Chinatowns in andere steden. Het streven is Chinatown Den Haag te onderscheiden van andere Chinatowns in de wereld (Gemeente Den Haag/2006, *rv* 172).

²³⁴ Gemeente Den Haag/DSO/2003.16907; Gemeente Den Haag/2006, *rv* 172). De gemeente acht het ook noodzakelijk een beheerorganisatie te starten die de kwaliteit en continuïteit waarborgt. Dit onderdeel wordt ook opgenomen in de doelen van de Stichting Chinatown (Gemeente Den Haag/DSO/2003.1690).

ontwikkelingskader een partiële herziening van de Welstandsnota, en dus van het beheerbeleid is, moet dit kader formeel dezelfde procedure doorlopen, uitmondend in een vaststelling door de raad en afkondiging van dat besluit”.²³⁵

Vanaf de oprichting van deze stichting ondersteunen steeds meer ondernemingen binnen en buiten het gebied Chinatown de doelstellingen van Stichting Chinatown. Vanuit deze ondersteuning ontstaat het netwerk “Vrienden van Stichting Chinatown”. Dit zijn ondernemingen binnen en buiten Chinatown die de doelstellingen van de Stichting Chinatown financieel ondersteunen. De “Vrienden van Chinatown” zijn een klankbord van het bestuur. Zij zorgen voor de continuïteit van de Stichting Chinatown door het geven van een jaarlijkse financiële bijdrage en zetten zich in voor fondsverwerving en sponsoring. Zij zijn ook strategisch adviseur van het bestuur van Stichting Chinatown. In 2008 zijn dat: ABN AMRO bank, Ernst & Young, Hommerson, Stichting Levi Lassen, St Anny Food Group, San Kong Noodle Factory, Cheung Wing Group en Wah Nam Hong International.²³⁶ Daarnaast zijn verschillende onroerend goed eigenaren en bewoners betrokken bij Chinatown. In feite hebben we het hier over de zogenaamde *growth coalitions* die een eigen belang zien in de investering in multicultureel toerisme (Hall & Rath 2007).²³⁷

6.4. Avenue Culinaire als onderdeel van City Mondial²³⁸

Avenue Culinaire is een tweede project dat onderdeel wordt van City Mondial. In 1998 worden de eerste initiatieven genomen om in Den Haag een “internationale eetstraat” te ontwikkelen onder de naam “Avenue Culinaire”. Avenue Culinaire zal een aanzuigende werking uitoefenen op bezoekers uit andere delen van Den Haag en de regio. Ook kan de eetstraat bijdragen aan een grotere bekendheid met de vele facetten van de Schildersbuurt en daardoor een bijdrage leveren aan de verbetering van het imago. Dit idee wordt verder uitgewerkt door het onderzoeksbureau Seinpost.²³⁹ Het concept van Avenue Culinaire is als volgt. Onder Avenue Culinaire

²³⁵ Gemeente Den Haag/2006, *rv* 172.

²³⁶ www.chinatown-den Haag.com/OverChinatown/Onzevriendensponsors.

²³⁷ Dat zijn instellingen en bedrijven die investeringen doen om er zelf beter van te worden. Bijvoorbeeld woningbouwcorporaties die in multicultureel toerisme investeren om de economische waarde van hun woningbezit in dat gebied op peil te houden.

²³⁸ Gemeente Den Haag/2000/RIS 080939.

²³⁹ Den Haag/DSO/2003.1690 en Gemeente Den Haag/2001/RIS 087629.

wordt een internationale eetstraat verstaan met een multiculturele clustering van restaurants met een hoge kwaliteit. De straat moet zo worden ingericht dat het een nieuw aantrekkelijk toeristisch product wordt dat de buurt een *upgrading* geeft. Er moeten vijftien restaurants worden gevestigd met een totaal aantal bedrijfsruimte van 1.800-1.900 m². Het doel is een omzet van circa vijf miljoen Euro per jaar te realiseren zodat het verantwoord economisch kan functioneren. Het onderzoek van Seinpost geeft aan dat het thema, de internationale keuken, past binnen het project City Mondial. Om het concept te verbreden en de kans van slagen te vergroten wordt een aantal ondersteunende functies in de directe omgeving aanbevolen, zoals een exotische dansschool, kookboekenwinkel, kruidentuin, filmhuis, galerie, catering en hotel. Avenue Culinaire kan eventueel als een groeimodel worden gerealiseerd om te beginnen met zeven à acht vestigingen. Berekend wordt dat Avenue Culinaire werkgelegenheid kan bieden, met name aan mensen met een lage opleiding. In totaal worden circa 75 fulltime arbeidsplaatsen berekend. Daarnaast ontstaan in de toeleverende sectoren 19 banen.

Net als Chinatown wordt Avenue Culinaire ingebed in City Mondial, omdat de initiatieven voor een Avenue Culinaire in een Chinese wijk en in de aanpak van City Mondial passen. Aangegeven wordt dat het gebied van de Wagenstraat/Dunne Bierkade bijzondere kwaliteiten heeft door de ligging en aansluiting op de binnenstad, de aanwezigheid van karakteristieke panden, enige aanzetten in de multiculturele sfeer (moskee, Chinatown), de aanwezigheid van grachten, het station Holland Spoor, een passantenhaven en terrasboten. Deze voorzieningen en de sociale infrastructuur worden als uitstekende mogelijkheden gezien om inhoud te geven aan het concept van Avenue Culinaire.²⁴⁰ In 2002 wordt de Stichting Avenue Culinaire opgericht waaraan verschillende marktpartijen deelnemen.

²⁴⁰ Gemeente Den Haag/2001/RIS 087629. Dit is een samenwerkingsovereenkomst van elf verschillende partijen. Het bestuur van de Vereniging Avenue Culinaire is samengesteld uit de volgende partijen: 1. vastgoedpartijen, Stichting Fundatie Voorhoeve, Stedion en Woningbeheer N.V.; 2. Vereniging Wereldgracht; 3. Stichting Haagse Gracht. Bij de start van het project wordt een externe projectleider aangesteld, met als primaire taak het bevorderen van de realisatie van projecten door het vervullen van een coördinerende en initiërende rol. Het bestuur heeft op 13 september 2002 een samenwerkingsovereenkomst getekend met de volgende partners: gemeente Den Haag, Rabobank Den Haag e.o., Stichting City Mondial, Stichting StaBij, Vereniging Koninklijke Horeca Nederland en de Kamer van Koophandel Haaglanden.

6.5. Beleidsdiscoursen in het politieke debat

Uit de politieke beraadslagingen maak ik op dat de totstandkoming van City Mondial niet zonder discussie gaat.²⁴¹ Bij de politieke besprekingen komen de volgende thema's prominent naar voren: gebiedsafbakening, openstelling van het toeristische gebied, imago van het multicultureel toerisme, de rol van de overheid en naamgeving van dit gebied.

Gebiedsafbakening, zondagsopenstelling en imagoverbetering

In een raadsvergadering in 1998 komt City Mondial samen met het vraagstuk van de openstelling van winkels op zondagen aan de orde.²⁴² De Socialistische Partij (SP) merkt bij het voorstel voor de zondagsopening op dat dit een breekijzer vormt voor de Amerikaanse 24-uurs economie. De SP is daar geen voorstander van, omdat zo lang al gevochten is voor normale werktijden, een 8-urige werkdag, een 40-urige werkweek en plotseling wordt gepleit voor 7 keer 24 uur. De SP geeft aan dat dit de stad wordt opgelegd. In dit debat wordt ook City Mondial aan de orde gesteld, omdat de zondagsopening ook de winkels in het City Mondial gebied betreft. Volgens de SP-fractie is een dergelijke regeling tegen de Grondwet. Mensen moeten in gelijke gevallen gelijk worden behandeld (*welvaartseconomische redenering*). De vraag wordt gesteld waarom winkels in de ene wijk wél mogen wat winkels in een andere wijk niet mogen.²⁴³ Op dit punt wordt geconstateerd dat er sprake is van een tweedeling.²⁴⁴ De SP geeft aan ongelukkig te zijn met City Mondial, omdat het project zou moeten plaatsvinden in de armste wijken van Den Haag, waar heel veel allochtone middenstand is.²⁴⁵ In de onderbouwing van dit standpunt wordt er op gewezen dat deze middenstanders komen uit landen waar het moeilijk is om het hoofd boven water te houden. Allochtonen worden volgens de SP in een positie gemanoeuvreerd waarin zij tot object van toerisme worden gemaakt, waaraan de gemeente en bedrijven vervolgens iets kunnen verdienen. Dit is een slechte aangelegenheid, geeft de SP aan, omdat een regeling voor allen geldt en niet voor

²⁴¹ Gemeente Den Haag/2000/RIS 071924.

²⁴² Gemeente Den Haag/1998/RIS 055864.

²⁴³ *Welvaartseconomische redenering*. Hier wordt een beroep gedaan op juridische en procedurele gelijkheid.

²⁴⁴ De SP bedoelt in wezen dat groepen verschillend worden behandeld.

²⁴⁵ De SP realiseert zich kennelijk niet dat City Mondial zich in de pioniersfase juist heeft gericht op de Schildersbuurt en Transvaal, waar sprake is van allochtone concentraties en huishoudens met lage inkomens.

enkelen en een mooie term als City Mondial kan dit niet verbloemen.²⁴⁶ In wezen zit de pijn bij de SP bij de zondagsopenstelling, omdat dit een ongelijke situatie creëert, omdat voor allochtone winkelgebieden andere regels gelden dan andere winkelgebieden. Tussen neus en lippen door wordt City Mondial afgeserveerd omdat dit slecht is voor het imago van de immigrantenondernemers in dit gebied. De onderbouwing voor deze afwijzing van City Mondial wordt gebaseerd op aannames die niet feitelijk worden ondersteund. In de argumentatie wordt niet gekeken naar de kansen die immigrantenondernemers zelf zien voor de ontwikkeling van City Mondial. Bij de ontwikkeling van het *Economisch Stimuleringsgebied Den Haag* in de Wagenstraat/Stationsbuurt in 1997, worden de kansen voor het multicultureel toerisme door immigrantenondernemers verwoord. De gemeenteraad is daarvan op de hoogte.

De SGP/GPV/RPF geeft aan dat City Mondial in een slecht gedefinieerd gebied wordt ontwikkeld. Over de afbakening van het gebied wordt het college ook wispelturigheid verweten. Opgemerkt wordt dat het college telkens kiest voor een ander winkelgebied in het centrum van de stad. Het is in fysieke zin een alles behalve logisch afgebakend gebied. Bovendien vindt er een niet gerechtvaardigd onderscheid plaats tussen het in dat gebied gevestigd autochtoon en/of allochtoon midden- en kleinbedrijf (MKB) en bedrijven die daar niet zijn gevestigd.

In wezen heeft de SGP/GPV/RPF het hier over rechtsongelijkheid, zodat we kunnen spreken van een *welvaartseconomische redenering* die gebruikt wordt om City Mondial af te wijzen. Naast de afwijzing van City Mondial is de SGP/GPV/RPF ook kritisch over de kwaliteit van de inhoud van het voorstel. De VVD daarentegen ondersteunt de gebiedsafbakening door aan te geven dat het een gebied is met veel kleinschalige allochtone ondernemingen en het is ook een toeristisch gebied. De etnische factor wordt bij de gebiedstoewijzing ook door de VVD aanvaard, hoewel deze partij doorgaans in de politieke debatten heeft aangegeven geen voorstander te zijn van een onderscheid naar etniciteit in het beleid.

²⁴⁶ De SP bedient zich hier van een *welvaartseconomische redenering*, gelijke behandeling.

De GroenLinks-fractie gebruikt verschillende *sociale-structuur redeneringen* ter ondersteuning van City Mondial en de zondagsopenstelling van winkels. Deze fractie spreekt haar waardering uit voor het college, omdat in het beleidsstuk duidelijk wordt aangegeven dat rekening wordt gehouden met de bestaande tegenstrijdige belangen en dat het daarom geen 52 maar 25 koopzondagen voorstelt. Het zoeken naar een compromis wordt als een goede koers getypeerd. In het wijzigingsvoorstel wordt terecht het argument gebruikt dat koopzondagen een belangrijke functie kunnen vervullen voor het behoud van de koopkracht en voor de verbetering van de concurrentiepositie ten opzichte van andere grote steden. Het wordt als heel interessant gezien dat in dit voorstel een link wordt gelegd met het project City Mondial. In de projectbeschrijving wordt gerefereerd aan de dalende werkgelegenheid in de Schildersbuurt en Transvaal in de afgelopen jaren. De GroenLinks-fractie geeft aan dat men geconfronteerd wordt met een cumulatie van problemen in enkele wijken van de stad. Er moet dan ook extra beleid worden gevoerd om de buurten economisch op te krikken.²⁴⁷ Het lijkt GroenLinks belangrijk om deze gedachtegang, gehanteerd bij City Mondial, ook bij deze discussie te betrekken. Deze fractie pleit er daarom voor om het aantal koopzondagen in het City Mondial gebied op 52 te houden. Daarmee worden deze buurten economisch extra ondersteund.²⁴⁸ De argumenten die worden gehanteerd voor de binnenstad, gelden extra voor de Schilderswijk en Transvaal. Als het aantal koopzondagen in deze wijken op 52 wordt gehouden, betekent dat een enorme impuls voor de werkgelegenheid en de economische situatie in dit gebied, geeft GroenLinks aan (*sociale-structuur redenering*).

De PvdA ondersteunt GroenLinks over de kansen en noodzaak van City Mondial, maar wil niet meewerken aan een verruiming naar 52 koopzondagen en stemt voor 25 koopzondagen. City Mondial wordt door de PvdA volledig ondersteund met als argument dat het hier gaat om een belangrijke versterking van de economische functie in de Schilderswijk en Transvaal, waarbij met name het etnisch ondernemerschap ruim baan krijgt.²⁴⁹ In die kringen bestaat een enorme behoefte aan kansen op dat gebied en daarom heeft de PvdA vastgesteld dat de toeristische mogelijkheden,

²⁴⁷ *Sociale-structuur redenering*. Hier wordt actief aangestuurd op inhoudelijke resultaten.

²⁴⁸ *Sociale-structuur redenering*, een extra inzet van beleid om sociaal-economische gelijkheid tussen buurten te stimuleren.

²⁴⁹ *Sociale-structuur redenering*, onderscheid naar doelgroepen door extra aandacht aan het immigrantenondernemerschap te geven. Het amendement van GroenLinks voor 52 koopzondagen wordt door de raad verworpen.

gekoppeld aan de culturele identiteit van dat gebied, uitgebreid moeten worden gericht op economische groei. Hier wordt culturele diversiteit vanuit een kans voor de stadseconomie belicht. Opmerkelijk is de eensgezindheid tussen GroenLinks, VVD en PvdA voor het voeren van een vorm van doelgroepenbeleid in een gebied met een concentratie van allochtonen. De positieve houding van de VVD is opvallend, omdat deze partij vaak een pleitbezorger is van een vrije marktwerking, maar nu actief aanstuurt op inhoudelijke resultaten en het onderscheiden van doelgroepen op basis van etniciteit (*sociale-structuur redenering*).

Niet alle politieke partijen in de gemeente Den Haag zijn gecharmeerd van het initiatief om het multicultureel toerisme te bevorderen. Naast de SP maakt de SGP/GPV/RPF hun kritiek op City Mondial als volgt duidelijk.

“Dan de "status aparte" van of het "reservaat denken" inzake het project "City Mondial". Wij typeren dit voorstel als gekunsteld, als een onlogisch en met de Urban- en GroteStedenBeleidlaren erbij geslept en ingefietst voorstel. Wáár eindigt wèlke stippellijn op wèlke kaart in wèlke jaar, zo vragen wij ons ironisch af. Dit voorstel is tē willekeurig van aard en maakt onjuist onderscheid ten opzichte van de andere aandachtswijken, zoals Transvaal, Spoorwijk, de Stationsbuurt en delen van Regentesse-Valkenboskwartier. Het door ons met andere fracties terzake geformuleerde amendement spreekt ook op dit punt boekdelen.²⁵⁰ Trouwens, het eind is toch zoek wanneer wij al meer gebieden in onze goede stad tot "toeristisch gebied" gaan optuigen of verklaren? Wordt zó op voorhand, de Winkeltijdenwet niet uitgehold? En wát te denken van een effectieve bestuurlijke handhaving en een adequaat beheer terzake? Hóe zal de inspanningverplichting in dezen ten aanzien van dit toegevoegde nieuwe gebied "City Mondial" zijn? De formulering "relatie hebben met" is wat ons betreft te losjes, te openstaand, te openeinderig. Het is gewoon een oneindige paraplu waar je van alles onder kunt laten schuiven of laten schuilen”.²⁵¹

Na 1998 maak ik uit de politieke verslagen op dat het multicultureel toerisme geen weerstanden meer oproept bij de kleine oppositiepartijen. Dat heeft te maken met een

²⁵⁰ Hier is sprake van *welvaartseconomische redenering*.

²⁵¹ Gemeente Den Haag/1998/RIS 055864.

brede politieke steun van de gemeenteraad, waardoor er geen oppositie meer valt te voeren.

De rol van de overheid, exclusiviteit van Chinese ondernemers en naamgeving

Over de ontwikkeling van Chinatown bestaat bij de bespreking in 2000 consensus onder alle raadsfracties. Het CDA geeft aan dat de benaming *Stepping stone into Europe* de kern raakt van wat de gemeente moet nastreven. Den Haag moet de toegangspoort voor China naar Europa zijn.²⁵² Over de rol van de overheid maakt de VVD duidelijk dat de ondernemers zelf deze ontwikkeling ter hand moeten nemen. De rol van de gemeentelijke overheid moet liggen in meedenken en faciliteren. Ook de ChristenUnie/SGP, het CDA, de Politieke Partij Scheveningen (PPS) en de PvdA ondersteunen de faciliterende rol van de overheid. Deze partijen verwoordden hiermee een *welvaartseconomische redenering* door te pleiten voor een overheid op afstand. De VVD geeft aan dat de actieve rol voor de ontwikkeling van Chinatown in principe de verantwoordelijkheid van de Chinese gemeenschap en de Chinese ondernemers zelf is. De rol van de overheid moet alleen faciliterend zijn en zich richten op de fysieke inrichting.

”Een rol die de overheid wel past is nagaan of de huidige bestemmingen van de panden in de Wagenstraat zodanig zijn dat een ontwikkeling in de gewenste richting (behalve winkels en bedrijven ook cultureel e.a.) überhaupt mogelijk is. Zij moet niet schromen om flexibel te zijn in het aanpassen van deze bestemmingen wanneer zulks nodig is om een Chinatown de kans te geven tot ontwikkeling te komen”.²⁵³

In 2003 is de evaluatie van City Mondial, Chinatown en Avenue Culinaire aan de orde. De rol van de overheid en het al dan niet onderscheiden van doelgroepen komt in dit politieke debat wederom naar voren. De VVD benadrukt de *welvaartseconomische redenering* door er op te wijzen dat:

²⁵² Gezien het beperkte winkelgebied en een kleine Chinese gemeenschap, dringt de vraag zich op hoe realistisch deze ambitie is. Er zijn steden die beter gesitueerd zijn en een omvangrijker Chinese gemeenschap hebben om de poort tot Europa te zijn, zoals Amsterdam en Rotterdam.

²⁵³ Gemeente Den Haag/2003/RIS 108205.

“De overheid niet op voorhand bepaalde gebieden moet gaan reserveren voor bepaalde groepen. Er is hier sprake geweest van een spontane ontwikkeling, waarbij Chinese ondernemers zich in de loop van de jaren in het gebied hebben gevestigd. Zij (de VVD, auteur) verwijst daarbij naar soortgelijke ontwikkelingen in de stad met betrekking tot Marokkaanse en Turkse ondernemers. Zolang het dus gaat om het faciliteren door de overheid van een natuurlijke ontwikkeling dan heeft de VVD daar niets op tegen”.²⁵⁴

De PvdA ondersteunt de opvatting van de VVD door aan te geven dat de gemeente Chinatown niet naar zich toe moet willen trekken of zelf willen aansturen. De gemeente moet eerder faciliterend optreden in die zin dat het geen belemmeringen in de weg legt. De gemeente moet wel sturen op het gebied van de ruimtelijke ordening.

255

In dit debat komt ook het spookbeeld gettovorming en de spreiding van immigrantenondernemers aan de orde. GroenLinks stelt aan de VVD-fractie de vraag of zij voortaan ontwikkelingen als Chinatown steunt en niet langer voor spreiding van dergelijke activiteiten is. De VVD-fractie is volgens GroenLinks voor spreiding om gettovorming te voorkomen en geeft ook het voorbeeld van de concentratie van allochtone ondernemers aan de Hoefkade en de Paul Krugerlaan. De VVD geeft aan zich niet te kunnen herinneren dat de fractie voor een spreidingsbeleid ten opzichte van ondernemers is, maar informeert naar de definitie van gettovorming. GroenLinks bedoelt daarmee een concentratie van bevolkingsgroepen en dat de VVD daar een negatief beeld bij heeft. De VVD-fractie geeft aan absoluut niet voor gettovorming te zijn, maar Chinatown wordt niet als gettovorming gezien. De VVD ondersteunt Chinatown vanuit een *sociale-structuur redenering* door op dit thema onderscheid te maken naar doelgroepen en stedelijk gebieden waarin extra wordt geïnvesteerd om een beleidsresultaat te realiseren.

²⁵⁴ Gemeente Den Haag/2003/RIS 108205. Hier is sprake van een *welvaartseconomische redenering*, namelijk geen onderscheid maken naar stedelijke gebieden, terwijl de VVD City Mondial volledig ondersteunt en daarmee ook de selectie van een gedefinieerd gebied waar extra maatregelen worden genomen om de economie te stimuleren (*sociale-structuur redenering*). De VVD probeert in wezen vanuit verschillende maatschappelijke ordenen een beleidskeuze te maken om de beoogde doelen te helpen realiseren.

²⁵⁵ Gemeente Den Haag/2003/RIS 108205.

De woordvoerder van de PvdA merkt in dit debat op dat een vergelijking met Chinatowns in andere steden en het buitenland niet opgaat. De ontstaansgeschiedenis in andere landen en steden is anders. Het is ontstaan uit een economische en sociale noodzaak vanuit een immigratiesituatie die wij niet kennen. Ook ontbreekt de economische noodzaak voor een Chinatown zoals elders dat wel het geval is.²⁵⁶ De aantallen bewoners zijn in de andere steden ook vele malen groter. De PvdA geeft aan in het verleden al eens voorstellen te hebben gedaan voor een concentratie van multiculturele activiteiten in het stadsdeel Centrum, onder andere het Bezemplein (nu Rabbijn Maarsenplein), en geeft de volledige instemming om in Den Haag een Chinatown te ontwikkelen. Ook de VVD-wethouder economie geeft aan dat Chinatown in Den Haag een ontwikkeling is die al een tijd lang gaande is en dat het een dermate kritische massa heeft gekregen dat de lancering als project mogelijk is geworden.

Over de exclusiviteit van Chinatown voor Chinese ondernemers vraagt de ChristenUnie/SGP naar de visie van de wethouder economie: “Mogen Chinese en niet-Chinese bedrijven in Chinatown naast elkaar gevestigd zijn”? De wethouder geeft aan dat menging met niet-Chinese bedrijven helpt bij het aantrekken van nieuwe activiteiten in Chinatown en versterkt daarmee de totale economische ontwikkeling. De wethouder geeft aan dat een Chinatown een aanvulling betekent op het toeristische product, een bijdrage levert aan de strategie om Chinese bedrijven aan te trekken en een krachtige impuls betekent voor de herontwikkeling van dit deel van de stad. Door Chinatown niet exclusief voor Chinese ondernemers te maken, wordt ook tegemoet gekomen aan de wensen van de niet-Chinese ondernemers. De PvdA zet zich in dit debat af tegen de passage in het Weimar-rapport, waarin wordt geadviseerd om niet-Chinese bedrijven te weren en als men daar al is gevestigd te bewegen tot vertrek.

De VVD doet de suggestie een andere, meer originele werktitel te bedenken dan Chinatown, mede ter onderscheiding van andere Chinatowns elders in het land en in de wereld. De PPS merkt op dat de benaming Chinatown een stad suggereert, terwijl het in de praktijk niet meer is dan een paar straten. Een meer bescheiden beeldvorming en een andere naamgeving, bijvoorbeeld *China Street*, zou wellicht

²⁵⁶ De PvdA woordvoerder lijkt te doelen op uitsluitingsmechanismen op de arbeidsmarkt zoals in de Verenigde Staten waardoor Chinezen genoodzaakt zijn ondernemingen in hun eigen woongebieden op te zetten (Zhou 1992).

meer op zijn plaats zijn. De wethouder economie (VVD) is het niet eens met de naamsdevaluatie zoals de PPS voorstelt. Een naamswijziging wordt door hem afgeraden, omdat dit de economische uitstraling zal beperken. De onderbouwing hiervoor is dat de naam Chinatown wereldwijd wordt geaccepteerd als een aanduiding voor een stadsdeel met een Chinees karakter. Door een andere naam te hanteren zal Den Haag zichzelf in dit opzicht buitenspel zetten. Door middel van de naamgeving Chinatown wordt bovendien aangegeven dat de stad de relatie met China wil versterken. Daardoor zal de stad Den Haag kunnen meeprofiteren van een toekomstige verdere expansie van de Chinese economie. Om deze relatie kracht bij te zetten wordt Den Haag ook lid van de Nederlands-Chinese Kamer van Koophandel en wordt het project Chinese Tuin in Kijkduin opgezet. De VVD-wethouder vindt de slogan *Stepping stone into Europe* in dit verband passend. De suggestie van de VVD-fractie om de Chinese ondernemers zelf de naam te laten bepalen, wordt niet ondersteund.

6.6. Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik mij gericht op de beschrijving van de visie en beleidsmaatregelen van de derde casestudie, namelijk multicultureel toerisme. Tot de start van het grotestedenbeleid (GSB) is nauwelijks aandacht voor toerisme en recreatie in het stadseconomische beleid. Het ministerie van Economische Zaken heeft in het kader van het GSB de betrokken gemeenten beleidsruimte gegeven om in hun Meerjarige Ontwikkelingsplannen (MOP's) aandacht te besteden aan de stimulering van toerisme en recreatie ter versterking van de stadseconomie. Daarvoor worden echter geen aparte middelen beschikbaar gesteld. In de economische pijler van het GSB kunnen gemeenten zelf aangeven of en in welke omvang zij middelen willen inzetten voor deze twee thema's.

De gemeente Den Haag heeft vanaf het eerste convenant GSB uitvoering gegeven aan de mogelijkheden voor de stimulering van toerisme en recreatie, nadat in de jaren tachtig al lokale initiatieven zijn ondernomen om de culturele diversiteit van Den Haag in te zetten als toeristische trekpleister. Naast generieke worden ook specifieke beleidsmaatregelen genomen gericht op toerisme en recreatie in wijken met een concentratie van allochtonen.

Uit bestudering van de beleidsstukken blijkt dat in de beleidsdiscoursen over de ontwikkeling van het multicultureel toerisme in Den Haag *sociale-structuur redeneringen* overheersen. Er worden verschillende beleidsvertogen verwoord die het multicultureel toerisme zien als een economische impuls voor allochtone wijken die gekenmerkt worden door een cumulatie van problemen en een negatief imago. Met het multicultureel toerisme wordt actief aangestuurd op inhoudelijke resultaten en het realiseren van een maatschappelijk effect, waaronder imagoverbetering van allochtone wijken, sociale cohesie en stimulering van laaggeschoolde werkgelegenheid. Het politieke draagvlak voor de ontwikkeling van multicultureel toerisme met als instrumenten City Mondial, Chinatown en Avenue Culinaire, is onder de grote politieke partijen vanaf de ontwikkelfase al groot. Slechts de SP en de SGP/GPV/RPF nemen in de eerste twee jaren van de pioniersfase - 1996-2000 - afstand van het multicultureel toerisme. *Welvaartseconomische redeneringen* treden naar voren als maatregelen worden voorgesteld voor verruiming van de zondagsopenstelling van winkels in het City Mondial gebied. De SP ziet dit als rechtsongelijkheid omdat voor dit gebied en hun ondernemers andere regels worden gemaakt. De zondagsopening moet voor alle gebieden in gelijke mate gelden (*welvaartseconomische redenering*). Er is echter breed politiek draagvlak om in het kader van de economische stimulering in deze achterstandsgebieden verruimende maatregelen te nemen in de vorm van meer koopzondagen dan in de andere winkelgebieden waar geen sprake is van sociaal-economische achterstanden (*sociale-structuur redenering*). Opvallend is de steun voor het multicultureel toerisme van de VVD, omdat in dit beleid onderscheid wordt gemaakt naar doelgroepen en stedelijke gebieden, waarbij het accent wordt gelegd op de stimulering van het immigrantenondernemerschap en het vermarkten van culturele diversiteit. In het debat over het immigrantenondernemerschap bestrijdt de VVD op basis van *welvaartseconomische redeneringen* het doelgroepenbeleid, of accepteert het als een noodzakelijk kwaad voor zover het een incidentele en zeer tijdelijke maatregel betreft.

Over de betrokkenheid van de gemeente is de gemeenteraad het eens dat de regierol bij de ontwikkeling van Chinatown bij de Chinese ondernemers moet liggen. De overheid moet op afstand blijven en faciliteren, want de markt moet het zelf oppakken (*welvaartseconomische redenering*). Alleen als het op de fysieke inrichting aankomt, moet de gemeente een regierol vervullen en daarvoor zorg dragen (*sociale-structuur*

redenering, beïnvloeding van een beleidsresultaat). Dat heeft de gemeente ook gedaan door onder andere herbestrating, wegbewijzing voor toeristische attracties en het aanbrengen van Chinese ornamenten. De gemeente heeft zich echter op de andere terreinen niet aan het standpunt van een overheid op afstand gehouden, die alleen faciliteert. De gemeente heeft namelijk ook een actieve rol gespeeld in de inhoudelijke programmering. Zo heeft de gemeente de promotie van City Mondial ingebed in het generieke toeristische beleid.